

B İ L İ M S E L A R A Ş T I R M A Y A Y I N L A R I

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAYINLARI 14

DİN FELSEFESİ

Editör

Prof. Dr. Latif TOKAT

Yazarlar

Prof. Dr. Abdüllatif TÜZER

Prof. Dr. Aydın IŞIK

Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU

Prof. Dr. Latif TOKAT

Doç. Dr. Engin ERDEM

Doç. Dr. Mehmet Ata AZ

Doç. Dr. Zikri YAVUZ

Proje Editörü: Prof. Dr. Murat DEMİRKOL

Kapak ve Mizanpaj

FCR

Baskı ve Cilt

ANKARA ÖZGÜR MATBAACILIK BASIM YAYIN DAĞITIM SAN. TİC. A. Ş.

Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312.385 70 77 (Sertifika No: 46821)

3. Baskı: Şubat 2021 (1.000 adet)

ISBN: 978-605-81272-0-3

FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No:14/1 Ulus-Altındağ/ANKARA

Tel: (0 312) 310 08 60 - Fax: (0 312) 311 47 89 - E-mail: fcr@fcr.com.tr

© **FCR** Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti. (Sertifika no: 13178)

Bu kitaptaki yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

B
BİLAY

BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAYINLARI

www.bilay.net

info@bilay.net

Editör
Prof. Dr. Latif TOKAT

DİN FELSEFESİ

B
BİLAY

LİSANS

ÖN SÖZ.....	11

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN FELSEFESİ NEDİR?/ <i>Latif TOKAT</i>	15

1. Neden Felsefe?	17
2. Din Kavramı	19
3. Felsefe, Din ve Metafizik Belirsizlik.....	21
4. Felsefe, Din ve Varlığın Anlamı.....	26
5. Din Felsefesi, Kelam ve Teoloji	28
6. Niçin Din Felsefesi	31
7. Nasıl Bir Din Felsefesi.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

AKIL VE İNANÇ/ <i>Aydın TOPALOĞLU</i>	39

1. Aklilik (Rasyonellik) ve İnanç.....	42
2. Tanrı İnançının Rasyonelliği	44
3. İnsanın Doğası ve Bilgi Süreci	47
4. Metafiziğe Geçiş.....	50
5. Antik Dönemde Akıl ve İnanç.....	52
6. Hristiyanlıkta Akıl ve İnanç	54
7. İslam Düşüncesinde Akıl ve İnanç.....	56
8. Modern Dönemde Akıl ve İnanç.....	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TANRI VE NİHAİ GERÇEKLİK TASAVVURLARI/*Mehmet Ata AZ*.....63

1. Nicelik Bakımından Nihai Gerçeklik Tasavvurları.....	65
2. İnanç Biçimi Bakımından Nihai Gerçeklik Tasavvurları	66
2.1. Teizm.....	66
2.2. Deizm.....	69
2.3. Panteizm.....	74
2.4. Panenteizm.....	78
3. Bilinemezcilik (Agnostisizm).....	80
4. Maddecilik (Materyalizm).....	82
5. Tinselcilik (Spiritualizm).....	84

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TANRI'NIN VARLIĞININ DELİLLERİ/*Engin ERDEM*87

1. Teistik Delillerin Tasnifi.....	89
1.1. Klasik Tasnif: Metafizik Delil-Fizik Delil.....	90
1.2. Modern Tasnif: Apriori Deliller-Aposteriori Deliller.....	92
2. Ontolojik Delil/Varlık Delili.....	93
3. Kozmolojik Delil.....	102
3.1. Hareket Delili.....	102
3.2. Hudus Delili/Kelâmi Kozmolojik Delil.....	103
3.3. İmkân Delili.....	106
4. Teleolojik Delil/Gaye ve Nizam Delili.....	111
5. Ahlak Delili.....	116

BEŞİNCİ BÖLÜM

TANRI'NIN SIFATLARI/*Mehmet Ata AZ*..... 121

1. Basitlik.....	125
2. Birlik (Vahdaniyet).....	126
3. Ezelilik-Ebedilik.....	127
4. İlim.....	129
5. İrade.....	130
6. Kudret.....	132
7. Yaratma.....	133
8. Zorunluluk.....	135
9. Aşkınlık-İçkinlik.....	136

ALTINCI BÖLÜM

ATEİZM/*Aydın TOPALOĞLU* 139

1. Varoluş Karşısında İki Farklı Tutum: Teizm ve Ateizm.....	142
2. Teizm ve Ateizmin Gerekçeleri.....	147

3. Ateizm Çeşitleri.....	149
4. Deizm ve Ateizm.....	151
5. Agnostisizm ve Ateizm	152
6. Panteizm ve Ateizm	155
7. Materyalist Ateizm	156
8. Modern Dönemde Ateizm	158

YEDİNCİ BÖLÜM

DİNİ TECRÜBE, İBADET VE DUA/Abdüllatif TÜZER	167
1. Tanım ve Çeşitlilik Meselesi	170
2. Dinî mi, Mistik mi?.....	172
3. Dinî/Mistik Tecrübelerin Nesnelliği ve Kanıtsal Değeri.....	173
4. İbadet ve Dua	180

SEKİZİNCİ BÖLÜM

VAHİY VE MUCİZE/Aydın IŞIK	187
1.Vahiy	189
1.1. Vahyin Çeşitli Kullanılış Şekilleri	191
1.2. Vahyin Unsurları	194
1.3. Vahyin Doğrulanması	196
2. Mucize Problemine Genel Bir Bakış.....	197
2.1. Mucizenin Tanımı	198
2.2. Mucizenin Özellikleri	200
2.3. Mucizenin Akliliği.....	206

DOKUZUNCU BÖLÜM

DİN DİLİ/Latif TOKAT	209
1. Dil ve Din Dili	213
2. Dil, Maksat ve Anlam.....	214
3. Tanrı Hakkında Konuşmak	218
4. Din Dilini Nasıl Anlamalı?.....	219
5. Sembolik Din Dili.....	222
6. Kıssalar, Meseller ve Mitler.....	226

ONUNCU BÖLÜM

KÖTÜLÜK PROBLEMİ/Aydın TOPALOĞLU.....	231
1. Kötülük Nedir?	233
2. Kötülüğün Kaynağı.....	235
3. Kötülüğün Çeşitleri.....	237
4. Teizmin Kötülük Problemine Yaklaşımı.....	239

5. Ateizmin Kötülük Problemine Yaklaşımı.....	242
6. Teizmin Çözüm Önerileri.....	244

ONBİRİNCİ BÖLÜM

TANRI, ÖZGÜRLÜK VE KADER/Abdüllatif TÜZER.....	251
1. Rasyonellik ve Özgürlük.....	253
2. İrrasyonellik ve Özgürlük.....	255
3. İçedönük ve Dışadönük Özgürlük.....	258
4. Din-Özgürlük İlişkisi.....	259
5. İslam'ın Özgürlükçü Yorumu: Tasavvuf.....	265

ONİKİNCİ BÖLÜM

ÖLÜM VE ÖLÜMSÜZLÜK İNANCI/Aydın TOPALOĞLU.....	271
1. Epikuros'da Ölüm.....	277
2. Sokrates ve Platon'da Ölümsüzlük.....	279
3. Lucretius'da Ölüm.....	281
4. Dinlerde Ölüm ve Ölümsüzlük.....	285
5. Modern Dönemde Ölüm ve Ölümsüzlük.....	287
6. İslam Düşüncesinde Ölüm ve Ölümsüzlük.....	290

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN VE BİLİM/Zikri YAVUZ.....	295
1. Din Bilim Çatışması.....	298
2. Doğa Bilimleri ve Dinî İnancın Doğruluğu.....	299
3. Sosyal Bilimler Dinî Düşüncüyü Ortadan Kaldırır mı?.....	301
4. Din ve Bilim Arasında Diyalog Mümkün mü?.....	302
5. Evrim Teorisi ve Teizm.....	306
6. Bağımsızlık: Çifte Hakikat.....	308
7. Entegrasyon.....	309

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİN VE AHLAK/Abdüllatif TÜZER.....	313
1. Ahlaki Bir Model Olarak Sokrates.....	317
2. Dinî Ahlakın Mahiyeti ve Esasları.....	317
3. Din-Ahlak İlişkisi.....	321
3.1. Akıl.....	321
3.2. Sorumluluk, Özgürlük ve Bir Arada Yaşamak.....	324
3.3. Tanrı ve İnsanın Değeri.....	325
4. Dinsiz Ahlak Düşünülebilir mi?.....	326

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

DİN, ESTETİK VE SANAT/Latif TOKAT 331

1. Çıkarısız Hoşa Giden Olarak Güzel 335
2. Kutsal, Güzel ve Sanat..... 336
3. Matematik Düzen ve Estetik Boyut 340
4. Tanrı ve Âlemin Estetik Yapısı..... 341
5. Metafizik, Din, Estetik ve Sanat 345

ONALTINCI BÖLÜM

DİNİ ÇEŞİTLİLİK/Latif TOKAT 351

1. Sosyolojik Açıdan Dinî Çeşitlilik..... 356
2. Dinin Amacı ve Sonuçları Açısından Dinî Çeşitlilik 357
3. Dinin Tanımı Açısından Dinî Çeşitlilik..... 360
4. Teolojik Açıdan Dinî Çeşitlilik..... 362
5. Metafizik Açıdan Dinî Çeşitlilik..... 366
6. İnsanın Tarihselliği, Gelenek, Dil ve
Kültürün Etkisi Açısından Dinî Çeşitlilik..... 368

KAYNAKÇA..... 373

DİZİN 385

YAZARLAR 391

Varlığın ne olduğu ve “niçin” var olduğu felsefi düşüncenin ilk sorusudur. “Niçin” sorusu, çoğu zaman gereksiz görülüp yadırgansa da, ulaştıracağı son nokta itibarıyla soruyu soranın bir “evet” ya da “hayır” cevabıyla Tanrı’yla karşılaşmasına neden olacaktır. Tam tersi bir durum vaki gibi görünse de metafizik boyutu itibarıyla din de nihai noktada aynı soruların cevabını vermek amacıyla vardır. Dine mesafeli duran felsefe, metafizik, düşünce ve ideolojilerin, “niçin sorusuyla değil, nasıl sorusuyla ilgilenmeliyiz” şeklindeki düşünceleri kendi içinde makul olduğu kabul edilerek anlaşılabilir; ancak dini savunmak adına bu tür soruları tehlikeli ve zararlı görerek kapıları tamamen kapatmak, dini ve onun varlık sebebini hiç anlamamış olmak demektir.

Özellikle son yüzyılda felsefenin bir yöneme indirgenmesi ve kendine özgü konularının olmadığı iddiası, felsefi düşünceyi sadece daraltmamış, din, teoloji ve metafiziği felsefenin ilgi alanından çıkarma düşüncesine yol açmıştır. Felsefe ve din ilişkisiyle ilgili olarak yakın tarihimizde akademik çevrelerde görünen durum şudur: Felsefe bölümlerimizde felsefi düşünce adına dinden ve metafizikten uzak durulurken; kimi yüksek din eğitimi kurumlarında ise, din adına felsefi düşünceden hoşlanılmamaktadır. Her iki durumda da, kısır, ufku dar ve eleştiriye kapalı bir akademik atmosfer ve anlayış ortaya çıkmaktadır. Oysa düşünce tarihine bakıldığında felsefe ile ilahiyat alanının iç içe olduğu görülecektir. Büyük filozoflar aynı zamanda iyi ilahiyat bilgisine sahipken, büyük ilahiyatçılar da iyi felsefe bilgisine sahiptir.

Din hakkında eleştirel ve rasyonel düşünme biçimi olarak din felsefesi hem felsefe hem de ilahiyat alanlarının temel bir disiplindir. Eleştirel ve rasyonel bakış açısı belki de en çok dinî düşünce açısından elzemdir. Zira bir iman meselesi olan din en çok istismar edilen alanlardan biridir. Sadece dinî alanda değil, top yekûn düşünce alanında dogmaların, eleştirilemez ve dokunulamaz alanların çokluğu istismar imkânının da

büyüklüğü anlamına gelmektedir. Peygamberler ve din kurucuları dinlerini yayarken muhatapları olan halklardan kendi inançlarına ve yaşam felsefelerine karşı eleştirel bakmalarını istemişlerdir. Yeni bir düşüncenin ve inancın yayılması, var olan inancın gözden geçirilmesi veya değiştirilmesi, düşüncenin, geleneğin ve inancın içindeki muhtemel hataların temizlenmesi ancak bu eleştirel ve sorgulayıcı yöntemle mümkündür. Eğer kendi inançlarımızı sorgulamaya izin vermiyorsak, başkalarından bu sorgulamayı yapmasını nasıl bekleyebiliriz. İnançlarımızdan emin değilsek elbette sorgulamayı reddederek işe başlarız.

Bir felsefe disiplini olarak Din Felsefesi, Felsefe bölümlerinin temel alanlarından biri olmasının yanında, ilahiyat alanında şemsiye görevi yapan bir disiplindir. Zira din felsefesi dinin metafizik, inanç ve doktrin boyutundan ibadet, ahlak, muamelat, estetik ve sanatla ilgili bütün teorik, pratik ve tecrübi yönlerini ele alması itibarıyla dine bütüncül bakan, kapsayıcı bir disiplindir. Bu yüzden din felsefesi yapmak, bütüncül yaklaşımın mümkün olabilmesi için ilahiyat alanının bütün disiplinleri hakkında bilgi sahibi olmayı gerektirir. Felsefe tarihinin ontoloji, epistemoloji ve değer üzerine olan tartışmaları bilinmeden, temel sorunlarla yüzleşmeden nasıl ki felsefe alanına girilemezse, ülkemiz için konuşacak olursak, İslam ilahiyatının da en temel bilgi kaynakları olan Kur'an, Hadis ve bunlara bağlı olarak bilgi ve yorum üreten klasik ilahiyat disiplinlerinin temel problemlerinin bilinmesi esastır. Dolayısıyla din felsefesi önce dinin ne olduğunun ve neleri içerdiğinin bilgisini gerekli kılar, ancak bundan sonra din hakkında eleştirel ve rasyonel düşünmek mümkün olabilir.

Din felsefesinin temel problemlerini ele alan elinizdeki çalışma on altı bölümden oluşmaktadır. Her bölüm, o konuda başka çalışmaları olan din felsefesi alanının uzman akademisyenleri tarafından yazılmıştır. Çok yazarlı bir çalışma olması hasebiyle elbette her bölümün sorunsalı, içeriği ve yöntemi kendi yazarını bağlayıcıdır. Çalışma sadece bir ders kitabı olarak değil, günümüz din felsefesi problemlerine ilgi duyan çok farklı kesimlerin varlığı dikkate alınarak yazılmıştır. Bu yüzden konular ne kadar karmaşık ve girift olursa olsun, açık-seçik, sade ve anlaşılabilir bir dille ele alınmaya gayret edilmiştir. Çok yazarlı bir eser olmasına rağmen gerek içerik gerekse üslup bakımından bütünlük sağlanmaya çalışılmış, her bölümün içeriği mümkün olduğunca diğer yazarlarla müzakere edilerek şekillendirilmiştir. Okuyucunun analitik bakışını sağlamak için her bölüm başında o bölümün içeriğini özetleyen hazırlık soruları yer almaktadır. Ayrıca yine her bölüm sonunda o bölümün yazımında kullanılan kaynaklarla, ileri okumalarda istifade edilebilecek kısa kaynakçaya da yer verilmiştir. Bölüm yazarla-

rının kullandığı kaynak listesi tekrara düşmemek amacıyla kısa tutulmuş, ancak kitap sonunda seçilmiş ve daha kapsamlı bir kaynak listesi verilmiştir.

Çalışmanın içerik, üslup, konuları ele alış tarzı ve yazımı itibarıyla benzer din felsefesi çalışmalarından farklı olduğunu düşünmekteyiz. Örneğin ilk bölümde, felsefenin ve Din Felsefesinin varlık sebebi, yönemi ve din-felsefe ilişkisine dair geniş bir değerlendirme yapılmıştır. Tanrı Hakkındaki Deliller konusunda, daha iyi anlaşılmalardaki önemine binaen delillerin tasnifiyle ilgili ayrıntılı açıklamalara yer verilmiştir. Nihai Gerçeklik ve Tanrı Tasavvurları bölümü altında sadece Tanrı tasavvurları değil, nihai gerçeklik ifadesiyle, teistik olmayan Varlık tasavvurlarından da ayrı başlıklar altında bahsedilmiştir. Ateizm başlığı altında ateizmin öne sürdüğü gerekçelerin tartışılması yanında, Varlık karşısında teist ve ateist tutumun karşılaştırmalı fenomenolojik tahlilleri yapılmıştır. Dinî Tecrübe, İbadet ve Dua konusu ile Tanrı ve Özgürlük konuları bağımsız bölümlerde ele alınarak felsefi ve dinî açıdan önemleri vurgulanmış, ibadet ve duanın inanan açısından ifade ettiği anlamın felsefi değerlendirmeleri yapılmıştır. Vahyin ve Mucizenin mahiyetini ayrıntılıca tartışabilmek için konuya bağımsız bir bölüm ayrılmıştır. Din Dili bölümünde, Tanrı hakkında konuşmanın ve dinî ifadelerin dil felsefesi açısından analizleri yanında, konunun top yekûn din fenomeninin varlık sebebi dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Kötülük Problemi ele alınırken Tanrı'nın adaleti ve iyiliğine rağmen kötülüğün neden var olduğu sorunsalı tartışılmış, bununla birlikte kötülüğün varoluşsal açıdan ifade ettiği anlamın betimlemelerine yer verilmiştir. Ölümsüzlük İnancı bölümünde, sadece ölüm sonrası hakkındaki değerlendirmelere değil, ölümün veya ölümlülüğün ne anlama geldiğini anlamaya çalışan, bir bakıma ölüm felsefesi yapan başlıklara da yer verilmiştir. Din ve Bilim başlığı altında ise, bilim alanındaki güncel tartışmaların din alanına ve din-bilim ilişkisine yansımalarına değinilmiştir. Din-Ahlak ilişkisi ele alınırken ahlakın rasyonalite, özgürlük, sorumluluk ve insanın değeri açısından nasıl bir mahiyette olabileceği değerlendirilmiş, Tanrısız ahlakın imkânı ahlaki davranışın yapısı açısından tartışılmıştır. Din, Estetik ve Sanat ilişkisi bölümünde ise, sanatın varlık sebebi üzerinde durulmuş, estetik tecrübenin ve güzel kavramının Tanrı, din ve metafizik alanla nasıl bir ilişkisinin olabileceği betimlenmeye çalışılmıştır. Her bir bölümde, akademik bilgi verme yanında bu bilgilerin güncel dinî ve felsefi sorunlarla ilişkilendirilmesine ve daha anlaşılır bir dille tartışılmasına özen gösterilmiştir. Hemen her bölümde görüleceği üzere, felsefe ve dinin varoluşsal boyutları dikkate alınarak fenomenolojik analizler yapılmaya çalışılmıştır.

Eserin tasarlanması ve planlanmasından itibaren çalışmalarda emeği geçen, her b6l6m6n birkaç kez g6zden geçirilerek yazılmasını sağlayan ve bu manada kitabın edit6rl6đ6n6 kolaylaştıran b6l6m yazarı değerli hocalarımız, Abd6llatif T6zer, Aydın Işık, Aydın Topaloğlu, Engin Erdem, Mehmet Ata Az ve Zikri Yavuz'a; bu çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olan yayın serisinin genel edit6r6 Murat Demirkol Bey'e ve basılmasına imkân sağlayan ve s6re konusunda esneklik g6steren yayınevi edit6r6 H6seyin Nazlıaydın Bey'e, g6sterdikleri ilgi, anlayış ve katkılardan dolayı teşekk6r ederim.

Prof. Dr. Latif TOKAT
Ankara 2018